

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2020

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila Ieri ri na 17 wa tipheji.

SWITSUNDUXO NA VUXOKOXOKO

Hlaya swiletelo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.

1. U nga ringeti ku hlava phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji leyi landzelaka kutani u fungha tinomboro ta swivutiso swa tibuku leti u dyondzeke tona lembe leri.
2. Papila leri ri na SWIYENGE swa MUNE:

XIYENGE XA A:	Novhele	(35)
XIYENGE XA B:	Ntlangu	(35)
XIYENGE XA C:	Swirungulwana/Swhungwana	(35)
XIYENGE XA D:	Vutlhokovetseri	(35)

3. Hlamula SWIVUTISO SWIMBIRHI ntsena, xivutiso XIN'WE ku suka eka SWIYENGE swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.

XIYENGE XA A: NOVHELE

Hlamula xivutiso xo huma eka novhele leyi u yi dyondzeke.

XIYENGE XA B: NTLANGU

Hlamula xivutiso xa ntlangu lowu u wu dyondzeke.

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

Hlamula swivutiso swimbirhi swo huma eka buku ya swirungulwana/swihungwana leyi u yi hlawuleke.

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI

Hlamula swivutiso swimbirhi swo huma eka buku leyi u yi hlawuleke.

Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

4. Landzelela swiletelo leswi nga emasungulweni ya XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA hi vukheta.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
6. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
7. Nkarhi lowu pimanyetiweke: Tirhisa timinete ta kwalomu ka 60 eka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI**XIYENGE XA A: NOVHELE****Hlamula swivutiso swa novhele leyi u yi DYONDZEKE.**

NOMBORO YA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Ndzi ngo tinciki</i>	35	5

XIYENGE XA B: NTLANGU**Hlamula swivutiso swa ntlangu lowu u wu DYONDZEKE.**

2. <i>Byokota Madlaysani</i>	35	7
3. <i>Ku dyela nyama ematlukeni</i>	35	10

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swirungulwana HINKWASWO.**

4.1 'Ndlela ya nyasune'	17	12
4.2 'N'wana wa vanhu'	18	13

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka switlhokovetselo HINKWASWO.**

5.1 'U nga hleki'	17	15
5.2 'Exihlobyen'i	18	16

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO U HLAURILE SWIVUTISO HI MFANELO:

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa ngwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

NONGONOKO WO TIKAMBA			
XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NOMBORO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (✓)
A: NOVHELE (Swivutiso swa ximbangu)	1	1	
B: NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	2	1	
NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	3		
C: SWIRUNGULWANA/ SWIHUNGWANA (Swivutiso swa ximbangu)	4.1 + 4.2	2	
D: VUTLHOKOVETSERI (Swivutiso swa ximbangu)	5.1 + 5.2	2	
LEMUKA: Tiysisa leswaku u hlamarile swivutiso eka swiyenge SWIMBIRHI ntsena.			

XIYENGE XA A: NOVHELE**XIVUTISO XA 1: NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Ku lo humelela yini ka sesi?' Ku vutisa Manayila hi ku hlevetela. 'Xana *Papa* va kwatele yini?'

'A ndzi tivi mhaka ya kona, kambe va holovela buti Rice.' Le kamarini ya ku tshama eka yona, nkulukumba Ntekele a a ri karhi a ha rhendzeleka ni kamara. Ndzhaku a yima emahlweni ka Rice, loyi hi ku chava ni hi tingana letikulu, a a tshame ongeti wo 5 va khoba-nxaluka a ku: 'Rice, u ndzi khomise tingana letikulu laha tikweni. U ndzi humese moya, u ndzi onhe vito. Vito ra ka Ntekele namuntlha hiloko ri thyakile. Vakriste-kulorhi va ta ku yini hi mina? Vakulukumba-kulorhi ekerekeni va ta ndzi languta njhani? Vafundhisi vona ke? Rice, ndzi ri u onhe vito ra ka Ntekele, u puluvundzise vito ra Vahlave endzhopeni wa tingana hi manyala lawa u nga ma 10 endla. Ndzi ta va byela yini ekerekeni mina ndzi nga murhangeri? Ndzi ta vula yini etikweni mina wa vito ro duma? Xana ndzi ta yima emahlweni ka vanhu ndzi va byela yini mina wo hlonipheka? U ndzi hundzule xihlekiso. Hikwalaho ke, namuntlha ndza ku hlamba. Ku sukela namuntlha u nga ha ki u tivula n'wana wa mina, namba u ndzi lomba ko sweswi. Ndzi lombe ndhoda u phendla mindzhuva u ya lomu ndzi 15 vengiwaka.' A yi dye yi siya marhambu Nkhavelana, phepha Muhlave ...' ku vula nsati wa yena N'wa-Xitlhelana hi rito ro tshoveka ...'

- 1.1 Xana Rice a lo onha yini xo tsandza ku rivaleriwa hi tata wa yena? (2)
- 1.2 I yini lexi hi kombisaka leswaku N'wa-Xitlhelana a a nga xiximiwi hi Ntekele naswona a nga ri na rito ehenhla ka timhaka ta vana va yena? (2)
- 1.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.
Ku phendla mindzuva i ku ...
 - A hlaya tibuku swinene.
 - B rila hi mbilu ya wena hinkwayo.
 - C huma u famba u ya lava ko tshama ka wena.
 - D famba u vona matiko.
(1)
- 1.4 I yini lexi a xi endla leswaku Rice a nga lavi ku thya n'wana wa yena vito ra William loko o va mufana? (2)
- 1.5 Xana Ntekele a a dume hi yini ku kala a tivula 'wa vito ra nduma'? (2)
- 1.6 Ntekele a a hanyela ku voniwa. Seketela mhaka leyi hi leswi nga eka ntsaho lowu nga laha henhla. (2)
- 1.7 Hlamusela matitwelo ya Mpfuleni hi Ntekele ku kala a vula marito lawa: 'U ni tihanyi to chavisa *man*, tihanyi ta wena ti hi dyondzise ni vunwa.' (2)
- 1.8 I yini lexi kombisaka leswaku mahanyelo ya Ntekele a ya nga fambelani na Vukreste bya yena? (2)

- 1.9 Xana a swi fanerile leswaku Ntekele a hlawulela Rice lomu a a fanele ku rhandza kona? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Mbilu ya mina ya pandza n'wananga, swa ndzi tsandza ku tiyisela maxangu lawa ndzi nga eka wona,' ku hlamula nkulukumba Ntekele hi ku tisula mihioti hi hala ndzhaku ka xandla. 'Sweswi ndzi pfuma ni sente ya le ndleveni. Swimalana leswi a ndzi ri naswo ebanke, swi herile swi lo bi! Vanghana va mina lava a ndzi ehleketa leswaku va ta ndzi phalala ndzi pfuxa bindzu ra mina, ku pfuma ni un'we wa ku ndzi pfuna. Van'wana va vona a va lavi ni ku ndzi vona. Loko va ndzi vona ongeti vo vona nhlokonho. Va rivala leswaku vunyingi bya vona va le ka xiyimo xelexi va nga eka xona hi ku pfuniwa hi mina. Kunene va vurisile vatolo loko va te loko u fuwe hlolwa ri tseme ndleve. Ndzi ringetile ni ku ringeta, kambe ku pfuma ni un'we wa vusiwana, kutani tolo kunene, ndzi kumane ni nuna loyi u n'wi vonaka la, Muzayiwe, loyi hambileswi hi nga tivaniki, a nga la na twa mhaka ya mina, yo n'wi hlomula mbilu kutani a tinyiketa ku ndzi pfuna.' 5
 'Xana u tirha ntirho muni. Xana na yena u ni bindzu?'
 'A nga na bindzu, i n'anga, i n'anga ya xintima.'
 'Ihi, byi fanele vun'anga bya yena byi n'wi vuyisela.'
 'Swinene, i xikutsu ... ku hlamula nkulukumba Ntekele' ... 10
 'Xana i ntiyiso leswaku u ta mi pfuna?'...
 'Swi nga saseka *Papa* loko o mi pfuna.'

- 1.10 Hi wahi maxangu lawa Ntekele a a vulavula hi wona? (2)
- 1.11 Xana maxangu ya Ntekele a ya vangiwile hi mani? (1)
- 1.12 Hikokwalaho ka yini Manayila a vutisile Ntekele a vuyeleta leswaku Muzayiwe u ta swi kota n'wi pfuna ku pfuxa bindzu? (2)
- 1.13 Kombisa xikhovolelo ehenhla ka mhaka ya ku va Ntekele a lava ku pfuniwa hi Muzayiwe. (2)
- 1.14 Hlamusela xiyimo xa Ntekele hi ku landzerisa marito ya yena loko a ku:
 'Swimalana ... swi herile swi lo bi!' (2)
- 1.15 Xana Manayila a a nghena hindlela yihi eka timhaka ta Ntekele na Muzayiwe? (2)
- 1.16 Xana Ntekele a a ringeta ku endla yini loko a byela Manayila leswaku: 'U ndzi tsakisa hi leswi u nga n'wana wo yingisa, n'wana wa xichavo ni ku rhula.' (2)
- 1.17 Hlamusela vubihi bya vunghana bya Ntekele na Muzayiwe. (2)
- 1.18 Hikokwalaho ka yini manana Xihlomule loko a bula na vamanana va kereke loko va ri enkosini eka Ntekele a vule leswaku: 'Hi ko xitiko xa Ntekele xi timekile.' (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**XIVUTISO XA 2: BYOKOTA MADLAYISANI – MM Marhanele**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

GEZANI:	He Makhanana? U nga tshinela haleno. (<i>Byalwa a byi sungule ku n'wi ba.</i>) Loyi a nga vumba wena na yena u fanele a ri kona.	
MAKHANANA:	Mi vula hi yini?	
GEZANI:	A wu swi tshamelanga, xiyimo xa wena xo fana ni xa mhunti. Wa yi tiva mhunti kumbe wa ku vona ku saseka ka yona?	5
MAKHANANA:	Mina a ndzi twanani na swona swo koyiwa.	
GEZANI:	A ndzi vungunyi. Loko ndzi ri kusuhi na wena ndzi titwa ndzi ri hosi ya tihos. Ndzi navela no aka xisaka emurhini ndzi ta tshama na wena kona hi nga ha ehli ni laha misaveni.	
MAKHANANA:	Hambi wo aka xisaka emurhini rifu ri ta hi kandziyisa misava.	10
GEZANI:	Hambi swo va tano hi ta va hi nantswile swa le mpfhukeni.	
MAKHANANA:	Ndzo khongela xisaka xa kona xi nga vi xa nghondzo. Loko xo va xona hi file.	
GEZANI:	Kasi a wu swi voni leswaku ndzi munhu leswi ndzi nga laha? Ku nga ri mina wa ka Maluleke?	15
MAKHANANA:	Tinyangwa ti pfulekile. Loko a ri mina ndzi ri xisaka xexo xi nga sunguriwa ku akiwa nkarhi wun'wana ni wun'wana. (<i>Hi ku twa ku tsokombela ka marito ya MAKHANANA, ndhuna yi tlulela ehenhla yi sungula ku chongola xikan'we ni lava nga sungula khale.</i> <i>MAKHANANA na yena a yima a khinyata xisuti, a tlhela a 20 yimbelela ...)</i>	
MAKHANANA:	Swa mani leswi?	
VAYIMBELELI:	Swa wena. (<i>Hi ku twa ku pyopyiwa a engetela marito eka risimu leri ...</i>)	
MAKHANANA:	Wa mani loyi?	25

- 2.1 Xana Makhanana na Gezani va vulavula va ri kwihi? (1)
- 2.2 Hi kwihi kun'wana laha Makhanana na Gezani a va tala ku vonana kona hi xitalo handle ka ndhawu leyi boxiweke? (2)
- 2.3 Marito ya Gezani yo fanisa Makhanana na mhunti ya paluxa Makhanana tanihi wansati wo ...
- A rhandza ku ndhundhuzeriwa.
 B va na migingiriko.
 C saseka a tlhela a yimeka.
 D va na vutihlamuleri. (1)
- 2.4 I yini a xi sivela Makhanana ku tshama na nuna wa yena lomu a tirha kona? (1)

- 2.5 Pimanisa vumunhu bya Makhanana na N'wa-Rimbelule eka tsalwa leri. (2)
- 2.6 Marito ya Makhanana ya 'tinyangwa ti pfulekile' ya fikisa hungu rih i Gezani? (2)
- 2.7 Hlamusela hilaha marito ya Makhanana lawa ya nge: 'rifu ri ta hi kandziyisa misava' ya hundzukeke ntiyiso hakona emakumu. (2)
- 2.8 Hi wihi nkongomelo wa ntlangu lowu? (2)
- 2.9 Loko Makhanana a a ri xaka ra wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi marito lama a ma vuleke exikarhi ka vanhu lama ma nge: 'Wa mani loyi'? (2)
- 2.10 Hi kwihi ku yelana loku ku nga kona eka vito ra tsalwa ra 'Byokota Madlayisani' na hungu ra tsalwa? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

MATHEBULA:	Nkatanga, vutomi bya tika. Hakunene ndza kholwa leswaku misava ya rhendzeleka; ku hava laha munhu a nga tsutsumelaka kona.
MAKHANANA:	Ku lo humelela yini kasi? Boxani leswi mi karhateke. (MATHEBULA a miyelanyana ku komba leswaku a nga tilulamiselanga ku heta nkarhi hi ku vulavula.) Ma yi vona mihlolo? Mo na swi pfuketana mo hlundzuka bya Iwandle mi tlhela mi miyerisa xinoyi. Mihlolo leyi voniwaka hi mina wa ka Ngoveni! 5
MATHEBULA:	U vula leswaku a wa ha ri wa ka Mathebula u wa ka Ngoveni?
MAKHANANA:	Xii-i! Ndzo hlambanya mina. Ndzi onhile loko ndzi hlambanya hi kokwana? 10
MATHEBULA:	Makhanana, ndzi tikhomile swi ringene. Loko a ndzi ri wa mahahu ingi ndzi ku nyumisile exikarhi ka vanhu.
MAKHANANA:	Kasi swi lo yini mi nga ndzi byeriki swilo swa kona?
MATHEBULA:	Ndzi twe to tala hi wena loko ndzi ri enkhubyeni.
MAKHANANA:	Ti ri yini? 15
MATHEBULA:	Swilo yini ...
MAKHANANA:	Ndzi khomeleni a ndzi nga titwi loko ndzi vulavula.
MATHEBULA:	Hola ku sungula hi kona ndzi nga ta ku byela leswi ndzi karhataka ... Wa tiva ndzi twile vavanuna van'wana va ri karhi va vulavula hi wena. 20
MAKHANANA:	Va ku ndzi lo yini?
MATHEBULA:	Ndzi te yini kasi? Ndzi te u nga ndzi hingakanyi loko ndzi vulavula. A hi swona ndzi nga vula swona?
MAKHANANA:	Hi swona.
MATHEBULA:	(A tikhoma rihlaya.) Mavala ya yingwe i mavala yan'we ...

- 2.11 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 2.12 Mathebula u vula yini loko a ku u tikhomile swi ringene? (2)

- 2.13 Kombisa hilaha ntiyiso wa marito ya leswaku Makhanana u na maxaka yo tala ya xinuna wu tipaluxaka ha kona eka hungu ra tsalwa leri. (3)
- 2.14 Xana i mani ximunhuhatwa lexi vangaka dzolonga eka tsalwa ra Byokota Madlaysani? (2)
- 2.15 Boxa xivangelo xa rifu ra Gezani. (2)
- 2.16 Hi byihi vutlhari lebyi hosi Magamana a byi tirhiseke ku kuma xitshunxo eka timhaka ta rifu ra Gezani? (2)
- 2.17 Vito ra Exiya-u-nga-vuyi ri hlamusela yini eka tsalwa ra Byokota Madlaysani? (2)
- 2.18 Boxa swilo SWIMBIRHI leswi Makhanana a a fanele ku ya swi xava hi mali leyi a nyikiwile hi Gezani. (2)
- 2.19 Loko a wu ri Mathebula u kumile mahungu ya mintirho ya nsati wa wena a wu ta endla yini? (2)

[35]

XIVUTISO XA 3: KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

PIET:	Va ka n'wina va miyerile, ku lo whi! A hi tivi ku ri ku humeleta yini. Kumbe va yimerile leswaku u tshunxeka kusungula. Xana mana wa wena a va kalangi va yi khumba mhaka leyi? A va vilerisiwa hi ta rhente?	
VUKOSI:	Hayi, a ndzi twangi va vula nchumu. Rhente yona va sindzisile leswaku yi hakeriwa.	5
PIET:	Tintswalo ta mana wa wena ta hamarisa. Va twela wena vusiwana kumbe mina kumbe hina hi ri vambirhi leswaku hi nga weli ekhombyeni ro tikuma hi ri exitarateni hi humesiwile endlwini? Kambe va ta yi kuma hakelo ya malwandla ya vona. (<i>Piet a tivutisa a tlhela a kuma nhlamulo hi yexe hi maendlelo ya Ma'am Joyce. Ma'am Joyce u hakerile xikweleti xa yena Piet na Vukosi. Mhaka ya ndzhwalo wa Vukosi a yi si khumbiwa. Ma'am Joyce u tile a tlhela a famba Piet a nga ri kona. Kumbe i ku endlela leswaku va nga hlangani loko mhaka ya Vukosi yi nga si voniwa?</i>)	10
VUKOSI:	Swona swi tano. Ko va ku ri a swi tiveki siku leri taka ra nkateko, nakona u fanele, Piet, u tsundzuka xivuriso xo 'xandla famba xandla vuya' na lexo 'xi ondle xi ta ku ondla-vu'.	15
PIET:	Phela ho mbambela hinkwaswo leswi. Hi ta vona loko nkarhi wu ri karhi wu famba ntiyiso wa kona, mangwa yi vonaka hi mavala.	

- 3.1 Xana hi tihi tintswalo ta mana wa Vukosi leti Piet a kongomisaka eka tona? (2)
- 3.2 Xana tintswalo leti ku vulavuriwaka hi tona eka 3.1 hi mana wa Vukosi a ti fanele ku ya endliwa kwihi? (1)
- 3.3 Hi yihi ndlela leyi Vukosi na Ma'am Joyce a va hanyisana hi yona? (1)
- 3.4 I yini swi endlaka leswaku Piet a vula marito lawa: 'Va ka n'wina va miyerile, ku lo whi!' eka ntshaho lowu? (2)
- 3.5 Hi swihi swihundla leswi Ma'am Joyce a nga swi tumbetela Mzamani mayelana na swa ntirho wa yena? (2)
- 3.6 Nyika nhlamuselo ya leswi landzelaka hi ku hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.
- Eka tsalwa loko va ku xandla famba xandla vuya va vula yini?
- A Loko u tekela van'wana na wena u ta tekeriwa.
 B Loko u nyika na wena u ta nyikiwa.
 C Loko u tsonana na wena u ta tsoniwa.
 D Loko u tsakela van'wana na vona va ta ku tsakela. (1)
- 3.7 I yini lexi ku endlaka u tsaka hi ximunhuhatwa Mzamani? (2)
- 3.8 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka xirungulwana lexi? (2)
- 3.9 Kombisa matitwelo ya wena eka leswi Mzamani a swi tekisa xiswona swa mahanyelo ya xintu. (3)
- 3.10 Aneka vonelo ra wena ehenhla ko va Ma'am Joyce a tshamela ku ya laha a ku tshama Vukosi na Piet. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

VHAKISA:	Ndzawinee eka Munene!
XILAVI:	Nghenani! Ha amukela.
VHAKISA:	Ya, mi amukela yini? (<i>U vula hi ku rhula sutukheyisi.</i>)
MA'AM JOYCE:	(<i>Himpfhuka a nga tshama a nava milenge kwala ndlwini.</i>) A a nghene a tshama. (<i>U vula hi rito ro debya, u minya khoswa ra vhinya enghilazini.</i> Va vuyisana, Xilavi na Vhakisa. Piet na Vukosi va tshamile emasofeni va ha yimele ku vuyisa Vhakisa.)
PIET:	Hi n'wina hahani? Mi kale mi ta fika la ka mina, mi hi tele na yini?
VHAKISA:	Ndzi fikile. Hi mina yaloyi. A ndzi rhumisangi.
PIET:	Hi ta titwisa namuntlha, ku fikile letikulu namuntlha ti ta kandziya laha kaya.
VHAKISA:	Phela se ndzi fikile mina 'Rakhadi wa tsona'. Humesani swa le mpfungwe swi ta haleno. (<i>Va hleka hinkwavo handle ka Ma'am Joyce na Vukosi.</i>)
XILAVI:	Hi tshika no xewetana ximfumo. Mi ta mi ri njhani ka maseve, hina ho tshama hi tsakile. (<i>U chela vhinya a nyika Vhakisa.</i>)
VHAKISA:	I danki maseve. Mina a ndzi fiki eka byalwa. Ku pfuka hi pfukile, a ku na mabihani. Ho vona yaloyi wa hlantswa a hi yisaka hala na hala, a hi cinisaka ha-nga-yi-vona.
PIET:	Kasi a mi si cina, ma ho sungula. Mi ta thanga kunene la ka mina.

- 3.11 Nyika vuxaka bya Piet na Vhakisa. (1)
- 3.12 Boxa xikongomelo xo va Vhakisa a tikuma a ri eka ndhawu leyi. (2)
- 3.13 Nyika vito ra mana wa Piet. (1)
- 3.14 Xana Vhakisa u vula yini loko a ku 'a ndzi rhumisangi'? (2)
- 3.15 I yini xi endleke leswaku Xilavi a caca/rhukana Vhakisa? (1)
- 3.16 Kombisa xisolo hi mahanyelo ya Ma'am Joyce na Xilavi. (2)
- 3.17 Hi xihi xivangelo xa leswaku Vhakisa a ku yena u lava ku twa Ma'am Joyce a ta na timhaka? (2)
- 3.18 Hlamusela matitwelo ya Vhakisa eka ntshaho lowu. (2)
- 3.19 Hlamula 'hi swona' kumbe 'a hi swona' u tlhela u seketela nhlamlulo ya wena. Xilavi na Ma'am Joyce loko va ta va endzerile Piet na Vukosi a va tikhomile kahle ngopfu. (2)
- 3.20 Loko Ma'am Joyce a ko va mutswari wa wena a wu ta tsaka ke? Seketela nhlamlulo ya wena. (2)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 4: XAMUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa****4.1 'NDLELA YA NYASUNE' – KA Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

'Hi nga endla yini sweswi? Leswi hi nga tlhela hi timanya hi swibelaní hi ta tsutsumisa ku yini? Byi ngo va vuginya-ginya hi kala hi duvuriwa hi nga si ya helo.' Loko ndzi vula leswi hi vumbirhi hi hleka wonge ho vevetela ximbutana lexi xa ha ku tswariwaka.

'U vula ku ri u na xibamu nuna loyi?' Ndzi nga si n'wi hlamula Laura, wanuna luya na nsati vo phondlomoko, loyi wa wanuna a hakarhe xibamu xa masocha, nsati a a tikomba a pangile xilo xin'wana exikhwameni xa buruku leyi a a yi ambarile. 5

'Humani laha movheni mi ya enghena lahaya ndlwini leyi nga en'walungwini wa rivala. Hatlisani!' Leswi a ku ri xileriso a hi hlamulangi, hi lo gidya, hi ya ku swe, endlwini ... Mina a ndzi lo hakarha xipaci xa mali ntsena. Hi fikile hi ku vempfe emasofeni. Lowa nghamu ya wanuna luya a a languteka a tlharihele etlhelo, hambiswiritano hi yena a nga hi xeweta, loyi wa wanuna u vulavurile loko hi xewetiwile. 10

'Oho, vasesi, hi kona mutini wa mina, mina ndzi Jacobs, loyi i manana Jacobs. Hi hava swihlangi ho va na vanghana. N'wina mi van'wana va vanghana va hina. Titweni mi ri ekaya. Na nsati wa mina wa xi tiva Xichangana. Bulani na yena, mina ndza vuya.' Hi nga si hlamula o kakatsuki, a ya tlweba mafurha ya movha a ku valavala, a famba. 15

- 4.1.1 I yini lexi a xi endla leswaku Sharon na Laura va nga ha vulavuli loko va ri endzeni ka movha? (2)
- 4.1.2 Hi xahi xivangelo xo va muchayeri wa movha a hundzile hi le Nkowankowa ? (2)
- 4.1.3 Xana i maphorisa ya ndhawu ya le kwihi lama a ma ri ku laveni ka movha wa Jane Malungelo? (1)
- 4.1.4 Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi hi ku hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka: 'A ya tlweba mafurha ya movha.'
- A Ku yimisa ku duma ka movha.
 - B Ku paka movha wu nga ha fambi.
 - C Ku thinthia xikhiya xa movha wu famba.
 - D Ku tsutsumisa movha swinene. (1)

- 4.1.5 Hlamusela leswi maambalelo ya Laura na Sharon ya hi kombaka swona hi vona. (2)
- 4.1.6 Xana hi byihi vubihi lebyi endliweke hi Louis? (2)
- 4.1.7 Kun'wana eka tsalwa Louis u ri: 'Humani laha movheni mi ya enghena lahaya ndlwini leyi nga en'walungwini wa rivala. Hatlisani!' Mavulavulelo lama ya komba yini hi endlelo ra Louis? (2)
- 4.1.8 Xana mutsari wa xirungulwana lexi u sola yini hi maendlelo ya Sharon na Laura yo miyela loko Louis a ku u hundza hi le Nkowankowa? (2)
- 4.1.9 Hikokwalaho ka yini Louis na vanghana va yena va tsakerile ku famba navusiku? (1)
- 4.1.10 Hi ku vona ka wena xana mutsari wa xirungulwana lexi u swi kotile ku fikelerisa hungu ra yena eka vahlayi? Seketela mhaka leyi. (2)

NA**4.2 'N'WANA WA VANHU' – KA Khosa**

Tlhela u hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

'Ndawu Khombi! 'Ahe! I Puresa naa?' Khombani a vula a karhi a hlekelela, a n'wi tlulela, va vukarhana, va swoswa-swaswana swi nga ha tivikani. 'Hi mina ntsengele ya mina ...'

'Leswi mundzuku ku nga Human Rights Day, hi to pfukela, ehofisini ya va-'Social worker' mundlwana, u swi vona njhani?'

5

'Ndzi yima hi rero na mina.' Ku na heta ku vula leswi, o sungula ku khanisa timhungi. Puresa u nghene ehansi a khongotela, a mbuwetela hi ku xavelela ku kondza swi hangalaka swikwembu swa Vandawu. Ku suka kwalaho mabulu ma kona a ma ha nyawulangi vusiku byebyo.

Kute exikarhi ka vusiku Tahala o ta ta gogondza. Khombani a nga pfukangi, Puresa hi yena a nga pfula rivanti hi loko ti hlangana hi magomo, Tahala a dyi havele na maphijama. 'Ndza ku pfuna ndhoda?' Ku vutisa Puresa. Ndzi khomele, ndzi hlota Mapula.'

10

'Wa ku tiva lomu a lataka kona rimbambu, hi lombi sweswi, famba!' Tahala a nga ha langutanga ni le ndzhaku. Mbilu a yi ba swingingi, hala nhlokweni a ti duma. Namuntlha u hlangane na ntangha yakwe ... Hi siku lerinene leri nga hlawuriwa Khombani u be xibunu a kongoma exikolweni, a ya tsala papila ro sungula ra Matimu. Puresa u lo tipfukela kahle, a tilulamisa ivi a namulela a languta *eMasisa Magistrate Offices*. U fikile a lava hofisi ya kona, kutani a yi kuma. Ku nghena ka yena u hlanganise hi xikandza xa manana wa manghilazi, wa nomo wa xiphawu, wo languteka a ri na tihanyi. Miehleketo yi nambe yi tsundzuka Mapula ...'

15

20

- 4.2.1 Boxa ndhawu laha Puresa a a huma kona loko a ya eka va Khombani. (1)
- 4.2.2 Xana Khombani na Puresa a va ya endla yini eka 'Social worker'? (1)
- 4.2.3 Boxa ku kavanyeteka loku a ku tisiwa hi matshamelo lama Khombani a a hlangana na wona eka timhaka ta swa xikolo. (1)
- 4.2.4 Hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti nyikiweke laha hansi. Ku va Khombani a khanisa timhungi loko a vulavula na Puresa swi vula leswaku a a ...
- A humile a ya vona timhungi.
 B hlekelela hi ntsako lowukulu.
 C rila hi ku vaviseka emoyeni.
 D twa ku vava swinene emirini. (1)
- 4.2.5 Hi wihi nkoka wa ku va Khombani na Puresa va yile eka va 'social worker' endzhaku ka 'Human Rights Day'? (2)
- 4.2.6 Hi kwihi ku fanana loku nga kona exikarhi ka vito ra Puresa na mintirho ya yena eka tsalwa leri? (2)
- 4.2.7 Boxa xivongo xa nuna wa Khombani. (1)
- 4.2.8 Hikokwalaho ka yini vatsvari va Puresa va swi kotile ku amukela Mapula loyi a ri xaka ra Khombani? (2)
- 4.2.9 Hlamusela leswi humeleleke Mapula endzhaku ka ku pfariwa ka xipoto xa yena. (2)
- 4.2.10 Hi ku vona ka wena i yini lexi a xi endla Mapula a nwa ngopfu byalwa? (2)
- 4.2.11 Xana u nga vula yini hi matikhomelo ya Tahala eka vaxisati eka xirungulwana lexi? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: **35**

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 5**

- 5.1 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

U NGA HLEKI – KG Baloyi

1 Swi ni fenza kwihi ku hluveka ka un'wana makwenu?
 2 Kunene xo tsakisa munhu a xi sukeli kule,
 3 Vona, u hluvekile u lo sarisa sweswi,
 4 Onge a hi yena munhu luya wa miri,
 5 Munhu luya wa ntlhohe,
 6 Miri luwa ni ntlhohe nkwe!

7 Xikumakumani xa misava xi n'wi kumile,
 8 Futhi a hi mona xi nga nawo,
 9 A hi tihanyi xi nga nato,
 10 Lunya ra xona!
 11 Xi tswongile mongo wa vutomi bya makwerhu,
 12 Misiheni ya ngati xi nyunyetile vuxungu bya rifu.

13 A hi mafenza u nga hleki,
 14 Swona lexi dyaka nkava wa makwerhu a xi nga dyi ni wa wena ke?
 15 U nga n'wi hlekuli,
 16 U nga n'wi ntseteli hi marha, onge u xivatla-nkombe
 17 Na wena a wu titivi,
 18 U nga n'wi nyefuli i makwenu.

19 Ntshimbitele wa nkarhi wa hi vupfisa,
 20 Hi tshimbitelekile hi swi twile,
 21 Nkarhi wu hi yimisa hi nenge wun'we,
 22 Ha phewaphewa,
 23 Hi thamukathamuka,
 24 Hi hetelala hi ku wa hi magomu.

- 5.1.1 Katsakanya leswi mutlhokovetseri a lavaka ku hi byela swona hi xitlhokovetselo lexi. (3)
- 5.1.2 Tsavula ntila lowu kombaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u ondzile a tlhela a cinca na muhlovo. (1)
- 5.1.3 Kombisa nkoka wa ku vuyeleriwa ka marito ya 'U nga n'wi' eka mintila ya 15, 16 na 18 leyi nge:
- 'U nga n'wi hlekuli'
 'U nga n'wi ntseteli hi marha, onge u xivatla-nkombe'
 'U nga n'wi nyefuli i makwenu.' (2)

- 5.1.4 Hi yihi nhlamuselo leyi yi humelerisiwaka hi vumunhuhati lebyi tirhisiweke eka ntila wa 10 lowu nge: 'Lunya ra xona!?' (2)
- 5.1.5 Hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri eka ntila wa 20 lowu nge: 'Hi tshimbitelekile hi swi twile', u vula leswaku va ... swinene.
- A hlakarile
 B karhele
 C vabya
 D hlekile (1)
- 5.1.6 Xana mutlhokovetseri eka ntila wa 21 lowu nge: 'Nkarhi wu hi yimisa hi nenge wun'we', u lava ku hi byela yini? (2)
- 5.1.7 Xana marito ya mutlhokovetseri eka ntila wa 12 lowu nge: 'Misiheni ya ngati xi nyunyetile vuxungu bya rifu', ya vula yini? (2)
- 5.1.8 Hlamusela dyondzo leyi u yi kumaka eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.1.9 U nga n'wi tsundzuxa yini munhu loyi a hlekiwaka hi xiyimo xa mavabyi ya yena endzhaku ka loko u ta va u hlayile xitlhokovetselo lexi? (2)

NA

- 5.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

EXIHLOBYENI – KG Baloyi

- 1 Exihlobeni xa dyondzo hi kwihi?
- 2 Hi laha ku keleriwaku kona dyondzo.
- 3 Laha ku dyondzisiwaka kona tinhlanga,
- 4 Laha ku nyenyiwaka hi lavo sihalala tinhamu,
- 5 Laha ku nga tshamiwaki hi mavoko,
- 6 Laha lavo pfumala tinkokola va nge vo tirhela mbhongolo yo fa,
- 7 Laha va mihoni va bakanyaka swileriso swa vatsvari.
- 8 Kambe lavo tlhariha va pfumela switsundzuxo.
- 9 Va tsundzuka siku ra ntshovel, ro famba empfhukeni.
- 10 Hi nkarhi lowu vakonyolori va tisola.
- 11 Va rivala leswo hi vona va nga tlanga hi nkarhi.
- 12 Va bile nkateko hi le ndzhaku ka xandla.
- 13 Ku sala: 'Loko ingi.'
- 14 Ku rivariwa leswo: 'Loko a ndzi lo ... a yi pfuni nchumu.'

- 5.2.1 Hi ku komisa hlamusela hungunkulu leri mutlhokovetseri a lavaka ku hi byela rona eka xitlhokovetselo lexi. (3)
- 5.2.2 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'sihalala' eka ntila wa 4 lowu nge: 'Laha ku nyenyiwaka hi lavo sihalala tinhamu'. (1)

- 5.2.3 Xana mutlhokovetseri u lava ku hi paluxela yini hi ntila wa 6 lowu nge: 'Laha lavo pfumala tinkokola va nge vo tirhela mbhongolo yo fa'. (2)
- 5.2.4 Hi rihi rito eka xitlhokovetselo leri vulaka vanhu vo ka va nga yingiseri leswi va byeriwaka swona? (1)
- 5.2.5 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila wa 12 lowu nge: 'Va bile nkateko hi le ndzhaku ka xandla.' (2)
- 5.2.6 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a lavaka ku hi byela swona hi xivulavulelo lexi nga eka ntila wa 5 lowu nge: 'Laha ku nga tshamiwiki hi mavoko'. (2)
- 5.2.7 U titwa njhani hi hungu ra xitlhokovetselo lexi endzhaku ka loko u xi hlayile? (2)
- 5.2.8 Hikokwalaho ka yini xitlhokovetselo lexi xi vuriwa Sonete? (2)
- 5.2.9 Hi kwihi ku yelana loku nga kona ka vito ra xitlhokovetselo xa 'Exihlobyen'i na hungu ra xitlhokovetselo? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70